

### บทที่ 3

#### วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนาและส่งเสริมรูปแบบการดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุในชนบทภาคเหนือ โดยได้ทำการศึกษาในด้านบริบทของชุมชน การก่อตั้งของชมรมผู้สูงอายุ การดำเนินการของชมรมผู้สูงอายุ กิจกรรมการพัฒนาความเข้มแข็งชมรมผู้สูงอายุ และการสรุปบทเรียนจากการพัฒนาความเข้มแข็งชมรมผู้สูงอายุ ในบทนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอรายละเอียดวิธีดำเนินการวิจัยตามหัวข้อต่อไปนี้

1. แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย
2. กลุ่มเป้าหมาย
3. ขั้นตอนดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
4. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
5. การตรวจสอบข้อมูล
6. การวิเคราะห์ข้อมูล

#### แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาได้จาก 2 แหล่ง คือ

1. ข้อมูลที่เป็นเอกสารได้แก่แนวคิดทฤษฎี ผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องและข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แนวคิดความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มและการรวมกลุ่ม ทฤษฎีความต้องการและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับชุมชนได้แก่ ข้อมูลพื้นฐานด้านสุขภาพของชุมชน(บัญชี 1 – 8) ของชุมชน สรุปข้อมูลจาก อบต. ตลอดจนเอกสารข้อมูลประวัติของชุมชน และข้อมูลสถิติพื้นฐานของชุมชนที่ได้มาจากการเก็บรวบรวมข้อมูลของผู้นำชุมชน

2. ข้อมูลจากบุคคลต่าง ๆ ในชุมชน ได้แก่ ผู้สูงอายุ ผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน อสม. กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ กลุ่มสมุนไพรมะขาม และเจ้าหน้าที่โรงพยาบาล การศึกษาข้อมูลจากกลุ่มบุคคลต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นการศึกษาเพื่อค้นหาข้อมูลอย่างละเอียดเกี่ยวกับสาเหตุ วัตถุประสงค์ของการก่อตั้งชมรมผู้สูงอายุ การดำเนินการ/กิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ การมีส่วนร่วมของสมาชิก/องค์กรชุมชน ตลอดจนปัญหา/

อุปสรรคในการก่อตั้งและการดำเนินการของชมรมที่ผ่านมา เพื่อร่วมกันวางแผนดำเนินงานพัฒนาชมรมผู้สูงอายุ ข้อมูลของชุมชนนี้ผู้วิจัยได้นำมาวางแผนดำเนินการวิจัยแบบมีส่วนร่วมออกเป็นขั้นตอน

### กลุ่มเป้าหมาย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้ศึกษากลุ่มเป้าหมาย 2 กลุ่มใหญ่ คือ

1. ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับชมรมผู้สูงอายุ คือ กลุ่มผู้สูงอายุ/ชมรมผู้สูงอายุ (ผู้นำและสมาชิก) ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไป ประวัติความเป็นมาของชุมชน ประเพณีวัฒนธรรม และความเชื่อและผู้ที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ คือ กลุ่มผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน อสม. กลุ่มแม่บ้าน เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลปางมะผ้าและเจ้าหน้าที่สำนักงานสาธารณสุขอำเภอปางมะผ้า โดยทั้ง 2 กลุ่มเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของชมรม แนวคิดและกิจกรรม รวมถึงปัญหาของชมรม

2. กลุ่มเป้าหมายที่ร่วมทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ กลุ่มผู้นำชมรมผู้สูงอายุ/สมาชิก กลุ่มผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน อสม. กลุ่มแม่บ้าน อบต. เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลปางมะผ้า และเจ้าหน้าที่สำนักงานสาธารณสุขอำเภอปางมะผ้า

### ขั้นตอนดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการดำเนินการใน 4 ขั้นตอน คือ การวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการ การวางแผนการทำงานร่วมกัน การมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในการดำเนินงาน และการประเมินผล/การสรุปทบทวน ซึ่งได้นำเสนอรายละเอียดขั้นตอนไว้ในบทที่ 5 ในขั้นตอนนี้จะนำเสนอข้อมูลการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนและการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชน

1. การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน การเข้าไปศึกษาชุมชนภาคสนามนี้ ผู้วิจัยในฐานะที่เป็นคนในชุมชนจึงมีความคุ้นเคยกับชุมชนแห่งนี้เป็นอย่างดี ส่วนหนึ่งมาจากการปฏิบัติงานในหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ทำให้ผู้วิจัยต้องเข้าไปคลุกคลีกับชาวบ้าน ผู้นำ อสม.และผู้สูงอายุ ด้วยการไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนคนในครอบครัว ร่วมกิจกรรมในครอบครัว เช่น การเก็บผลผลิตที่ได้จากไร่ นา ร่วมกิจกรรมประเพณี เช่น งานทำบุญทอดผ้าป่า งานศพ งานไหว้ผีเจ้าบ้าน เป็นต้น การใช้ประสบการณ์ที่เคยทำงานคลุกคลีกับชาวบ้าน ร่วมอยู่ ร่วมกิน ร่วมคิด ร่วมทำกับชาวบ้าน จึงไม่ใช่เป็นเรื่องยากที่จะทำให้เกิดความคุ้นเคย ความไว้วางใจ เชื่อใจ ยอมรับเราเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกในชุมชน จนได้รับการไว้วางใจเป็นที่ปรึกษาในทุก

เรื่อง ซึ่งที่เปิดเผยชัดเจนเห็นได้จาก กลุ่มกรรมการหมู่บ้าน จะปรึกษาในเรื่อง การพัฒนาหมู่บ้าน การประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน ในกลุ่ม อสม. จะปรึกษาในเรื่อง การจัดกิจกรรมด้านสุขภาพให้คนในชุมชน ความไว้วางใจที่เกิดขึ้นจากการที่ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าร่วมทำงานกับชาวบ้าน ได้แสดงให้เห็นความจริงใจที่มีต่อชุมชน และเป็นผลให้เกิดประโยชน์แก่ชาวบ้าน แม้จะไม่มากนักแต่ก็ทำให้สัมพันธภาพของผู้วิจัยกับชาวบ้านแน่นแฟ้นมากขึ้น จึงทำให้ได้ข้อมูลอย่างเปิดเผยจากการพูดคุย บอกถึงปัญหา ความรู้สึกนึกคิด

## 2. การเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชน

ผู้วิจัยได้ใช้วิธี เก็บรวบรวมข้อมูลหลายวิธีด้วยกัน ได้แก่

1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลไปพร้อมกับการปฏิบัติงานในหน้าที่ในชุมชนโดยใช้วิธีการศึกษาชุมชนอย่างมีส่วนร่วมและศึกษาเอกสารของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ได้แก่ สรุปข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) แผนการดำเนินงานของ อบต. รายงานผลการปฏิบัติงานของโรงพยาบาลปางมะผ้า เป็นต้น

2. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยการเดินสำรวจชุมชนในเรื่องสภาพพื้นที่

3. สภาพแวดล้อมทั่วไปของชุมชน วิธีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนและการปฏิบัติทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของผู้สูงอายุ

4. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้สังเกตการทำกิจกรรมของชุมชนและได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น การทำบุญทอดผ้าป่า งานแต่งงาน งานประเพณีขึ้นบ้านใหม่ และงานศพ ฯลฯ นอกจากนี้ยังเข้าร่วมกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ เช่น กิจกรรมการเข้าวัดฟังธรรม กิจกรรมการรดน้ำดำหัว การประชุมชมรมผู้สูงอายุ ฯลฯ เพื่อให้ทราบประเด็นกิจกรรมของชมรม ปฏิกริยาทางสังคมของกลุ่มที่มีต่อชมรมผู้สูงอายุและยังประเมินผลการทำกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุด้วย

5. การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นคำถามเป็นแนวทางสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการ ซึ่งผู้วิจัยกำหนดก่อนว่าต้องการเก็บข้อมูลเรื่องอะไร แล้วกำหนดเป็นหัวข้อย่อยหรือประเด็นคำถามไว้กว้าง ๆ แต่ละประเด็นคำถามก็มีการแจกแจงประเด็นคำถามย่อยให้เหมาะสมกับกรอบคำถามเพื่อเป็นกรอบกันไม่ให้ออกนอกเรื่อง ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการนี้กับบุคคลในกลุ่ม อสม. ผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ เกี่ยวกับความเป็นมาของกลุ่ม/องค์กร ในกลุ่มของประชาสงเคราะห์ ได้สัมภาษณ์เกี่ยวกับการสนับสนุน การให้การช่วยเหลือแก่กลุ่มผู้สูงอายุ นอกจากนี้ยังสัมภาษณ์ผู้ร่วมกิจกรรมแต่ละกระบวนการที่กลุ่มดำเนินการ ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์

สมาชิกเกี่ยวกับประสบการณ์และการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นว่าสมาชิกคิดอย่างไรเกี่ยวกับการดำเนินงาน ได้ประสบการณ์อะไร เห็นแนวทางที่จะดำเนินการต่อไปอย่างไร

6. การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ใช้สัมภาษณ์ผู้สูงอายุเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชนปัญหาและอุปสรรคในการก่อตั้งและดำเนินงานของชมรมอย่างละเอียดโดยเฉพาะแนวคิดของผู้ตอบ

7. วิธีการศึกษาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (PRA) ผู้วิจัยได้ใช้เทคนิควิธีการต่าง ๆ ดังนี้

7.1 การเดินสำรวจ เพื่อศึกษาข้อมูลทางด้านกายภาพและข้อมูลทั่วไปของ

ชุมชนโดยมีประธานชมรม อสม. ของหมู่บ้าน เป็นผู้เดินสำรวจไปพร้อมกันในช่วงกลางวันและตอนค่ำใกล้มืด เพื่อสังเกตวิถีชีวิตและกิจกรรมของชุมชนอย่างคร่าว ๆ ว่าชุมชนให้ความสำคัญกับสถานที่ใดในชุมชนที่ชาวบ้านชอบไปพบปะกันมากที่สุด เช่น แหล่งพักผ่อนและพบปะพูดคุย ตลอดจนศึกษาบริเวณที่ติดต่อและเดินทางเข้าออกในชุมชน ข้อมูลจากการเดินสำรวจนี้ ผู้วิจัยใช้เป็นข้อมูลสำหรับการเตรียมการเก็บข้อมูลด้วยเทคนิคต่าง ๆ โดยเฉพาะการเตรียมประเด็นคำถามที่ต้องการจะศึกษาได้ครอบคลุม ในขณะเดียวกันก็ใช้ข้อมูลสำหรับการเลือกกลุ่มที่จะเข้าร่วมทำแผนที่ชุมชนด้วย ได้แก่ กลุ่มผู้นำที่เป็นทางการ กรรมการหมู่บ้าน แม่บ้าน ผู้สูงอายุ และ อสม. เป็นต้น

7.2 การทำแผนที่ทางสังคมอย่างมีส่วนร่วม (Social Mapping) เพื่อศึกษาข้อมูลทางสังคม โดยเก็บข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนสมาชิกของแต่ละครัวเรือน ที่อยู่ของผู้นำหรือบุคคลสำคัญ อาทิ ผู้ใหญ่บ้าน อบต. ผู้นำองค์กรต่าง ๆ การเป็นสมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เป็นต้น ผู้ที่เข้าร่วมทำแผนที่ทางสังคมได้แก่ กลุ่มผู้สูงอายุ กรรมการหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน อสม.

การทำแผนที่ทางสังคมนี้ใช้บ้านของ อสม. ซึ่งเป็นศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชนของหมู่บ้าน วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำกิจกรรม ได้แก่ กระดาษบรืฟ ปากกาเมจิก ปากกาเคมี เมล็ดพืช ก้อนหิน ฝาน้ำขวด สำหรับแทนค่าสัญลักษณ์

ผู้วิจัยเริ่มต้นกิจกรรม โดยสร้างบรรยากาศการสนทนาโดยการชวนคุยเกี่ยวกับเรื่องทั่วไปเพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมรู้สึกเป็นกันเอง แล้วชี้แจงวิธีการทำกิจกรรม เมื่อทุกคนเข้าใจแล้ว จากนั้นให้กลุ่มดำเนินการเองโดยแลกเปลี่ยน ถกเถียงภายในกลุ่มในประเด็นที่กำหนด เช่น จำนวนผู้สูงอายุ อยู่บ้านเช่ามีจำนวนกี่คน เป็นหญิงกี่คน ชายกี่คน เด็กกี่คน ทำงานอะไร จบการศึกษาชั้นอะไร อพยพมาจากไหน สถานภาพการแต่งงาน/โสด หรือหย่าร้าง การเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์หรือไม่ หรือเป็นอสม. เป็นต้น ผู้วิจัยได้คอยคุมประเด็นและคอยตั้งคำถามเท่าที่จำเป็นและอยู่ห่าง ๆ ไม่เข้าก้าวก่ายบรรยากาศจึงเริ่มมีความ

สนุกสนานขึ้น เมื่อมีการคิดใช้สัญลักษณ์ในการแทนค่ากลุ่มคนในชุมชนบนแผนที่ ซึ่งกลุ่มเป็นผู้สร้างขึ้นเอง เช่น การใช้สัญลักษณ์ก้อนหินแทนบ้าน การใช้ผ้าน้ำขาวแทนบ้านที่มีผู้สูงอายุ การใช้เมล็ดถั่วแดงแทนบ้าน อสม. การใช้เมล็ดข้าวโพดแทนแม่บ้าน การใช้เมล็ดข้าวแทนเด็กเล็ก เป็นต้น กลุ่มได้มีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลทำให้บางครั้งผู้วิจัยได้ทราบในหลายประเด็นเพิ่มขึ้นนอกเหนือจากประเด็นคำถามหลักที่ต้องการ และทำให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องตรงกับความเป็นจริง เช่น อาชีพของแต่ละครัวเรือน ท้องถิ่นดั้งเดิม ปี พ.ศ. ที่เข้ามาอยู่อาศัยและบ้านที่เป็นคนที่อาศัยอยู่ดั้งเดิมของชุมชน

7.3 เทคนิคการจัดลำดับ (Ranking) ใช้ในการศึกษาข้อมูล 2 เรื่อง คือ การประกอบอาชีพของคนในชุมชนและปัญหาและความต้องการของกลุ่มผู้สูงอายุ

7.3.1 เพื่อศึกษาข้อมูลการประกอบอาชีพของคนในชุมชนโดยมีผู้เข้าร่วมกิจกรรม คือ ผู้นำหมู่บ้าน 3 คน แม่บ้าน 4 คน พ่อบ้าน 2 คน และ อสม. 2 คน ผู้วิจัยได้ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการทำกิจกรรมว่าต้องการทราบว่าคนในชุมชนมีการประกอบอาชีพอะไรบ้าง มากน้อยเท่าไร โดยแนะนำให้เขียนอาชีพในชุมชนแล้วให้กลุ่มจัดลำดับโดยใช้ก้อนหิน ถ้าอาชีพนั้นชาวบ้านทำมากที่สุดให้กลุ่มวางก้อนหิน 10 ก้อน และลดหลั่นลงมาตามลำดับในการจัดลำดับสมาชิกกลุ่มมีการถกเถียงและตัดสินใจลงคะแนนแต่ละอาชีพจนครบ ผู้วิจัยคอยสังเกต และเสนอแนะบ้างเพื่อให้กระบวนการกลุ่มดำเนินไปด้วยดี กิจกรรมนี้ใช้เวลา 3 ชั่วโมง

7.3.2 เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาและความต้องการของกลุ่มผู้สูงอายุ ผู้เข้าร่วมกิจกรรม คือ กลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน จำนวน 10 คน กลุ่มผู้นำหมู่บ้าน กลุ่มพ่อบ้าน จำนวน 10 คน และกลุ่มแม่บ้าน อสม. จำนวน 10 คน

การทำกิจกรรมนี้ ผู้วิจัยได้เตรียมสถานที่โดยใช้วัดสบปอง สำหรับกลุ่มผู้นำหมู่บ้าน และกลุ่มพ่อบ้าน ส่วนของกลุ่มแม่บ้านและอสม. ได้ใช้บ้านของประธานกลุ่มแม่บ้านเป็นสถานที่ทำกิจกรรม ผู้วิจัยได้เตรียมวัสดุอุปกรณ์ที่เหมาะสมในการทำกิจกรรม ได้แก่ กระดาษบรืฟ ปากกาเมจิก ปากกาเคมี ก้อนหิน เริ่มต้นกิจกรรม ผู้วิจัยได้สร้างบรรยากาศความเป็นกันเองโดยการสนทนาในเรื่องทั่ว ๆ ไป จากนั้นได้ชี้แจงประเด็นและวิธีการทำ Ranking ในประเด็น ปัญหาของผู้สูงอายุมีอะไรบ้างและขอให้จัดลำดับความสำคัญของปัญหาโดยใช้ก้อนหินวาง 1 – 10 เมื่อเริ่มกิจกรรม บรรยากาศเริ่มมีความสนุกสนาน มีการถกเถียงกันมากขึ้น เมื่อระบุปัญหาได้ครบหมดแล้วจนไม่มีสมาชิกกลุ่มเพิ่มเติมประเด็นปัญหา จึงให้กลุ่มให้คะแนนปัญหาแต่ละข้อโดยใช้สัญลักษณ์ก้อนหินแทนค่า สมาชิกกลุ่มได้ช่วยกันลงคะแนนแต่ละข้อด้วยความสนุกสนาน มีการตรวจสอบข้อมูลและมีการย้าย

ก่อนหันไปในข้อที่เห็นว่าสำคัญเป็นปัญหาของกลุ่ม จนได้ข้อสรุปสุดท้ายว่าทุกคนเห็นด้วยไม่เปลี่ยนแปลง หลังจากนั้นผู้วิจัยได้สอบถามความคิดของกลุ่มในการให้ความสำคัญกับปัญหาอันดับ 1 2 และ 3 ทำให้ผู้วิจัยได้ทราบข้อมูลที่ถูกต้องตรงกับความเป็นจริง

7.4 เทคนิค Venn's diagramme เพื่อศึกษาข้อมูลความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน โดยผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมเป็นกลุ่มเป้าหมายเดิมที่ทำในกิจกรรมการหาข้อมูลการประกอบอาชีพของคนในชุมชน สถานที่ทำกิจกรรม คือ วัดสบบึง ผู้วิจัยได้เตรียมวัสดุอุปกรณ์ในการทำกิจกรรม ได้แก่ กระดาษรูป กระดาษสี่เหลี่ยมแนบ กระดาษกรรไกร และกาว. เริ่มต้นกิจกรรมโดยผู้วิจัยได้ชี้แจงรายละเอียดของวิธีการให้กลุ่มเป้าหมายเข้าใจ จากนั้นให้กลุ่มช่วยกันตัดกระดาษสี่เหลี่ยมแนบเป็นรูปร่างกลมขนาดต่าง ๆ กัน และให้กลุ่มดำเนินการเองในประเด็นการพึ่งพาโดยตั้งคำถามว่า บุคคลใดในชุมชนที่ท่านพึ่งพามากที่สุดเมื่อเกิดปัญหา สมาชิกทุกคนได้ร่วมกันพิจารณาและใช้แผ่นกระดาษวงกลมวางในตำแหน่งใกล้ - ไกล บุคคลที่พึ่งพา เมื่อกลุ่มไม่มีการโยกย้ายแผ่นวงกลมแล้ว ผู้วิจัยได้ชวนสนทนาในประเด็นที่เกี่ยวข้อง เช่น คนในชุมชนคนใด กลุ่มใด ที่เป็นที่ยอมรับ สามารถพึ่งพาอาศัย และให้การช่วยเหลือสนับสนุนได้เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการขอความร่วมมือ ประสานงานให้กับกลุ่มผู้สูงอายุต่อไป

ในการศึกษาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม เป็นการสร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรมโดยใช้กิจกรรมเป็นสื่อเพื่อให้เกิดความรู้สึกละสลบเป็นกันเอง คลายความกังวล เป็นการเตรียมความพร้อมของสมาชิกให้เห็นความสำคัญของเวทีและพร้อมที่จะมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การถกเถียงเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูล เป็นการตรวจสอบข้อมูลโดยคนในชุมชนเอง ซึ่งเป็นไปโดยอิสระ มีความเสมอภาคและเป็นประชาธิปไตย

#### เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้มีดังนี้ คือ

1. ตัวผู้วิจัย เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการวิจัย เพราะตัวผู้วิจัยได้มีโอกาสสัมผัสคลุกคลีกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ให้ข้อมูล และทำกิจกรรมร่วมกันสามารถที่จะเก็บรายละเอียดได้มากที่สุด

2. แบบสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม เป็นเครื่องมือที่ผู้วิจัยใช้ในการเก็บข้อมูลในระยะแรกของการวิจัย โดยการเดินสำรวจชุมชนเพื่อศึกษาสภาพพื้นที่ สภาพแวดล้อมทั่วไปของชุมชน วิถีชีวิตของชาวบ้าน และการปฏิบัติทางสังคมที่เกี่ยวกับกิจกรรมของผู้สูงอายุ โดยมีแนวทางการสังเกต ดังนี้

- การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน
- ลักษณะการสร้างบ้าน
- สภาพของถนนและเส้นทางที่คนในชุมชนใช้ในการติดต่อกับภายนอก
- ลักษณะสิ่งแวดล้อมที่อยู่โดยรอบหมู่บ้าน เช่น ทุ่งนา ไร่ สวน ป่าไม้และแม่น้ำ
- สิ่งปลูกสร้างที่สำคัญของชุมชน เช่น ศาลากลางบ้าน วัด โรงเรียน โรงพยาบาล
- ลักษณะความเป็นอยู่ การเอาใจเอาแรง
- การปฏิบัติภารกิจในชีวิตประจำวัน
- กิจกรรมทางศาสนา เช่น การไปวัด การนอนวัด
- ฯลฯ

3. แบบสังเกตอย่างมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือที่ผู้วิจัยใช้ในการสังเกตการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น การทำบุญทอดผ้าป่า งานแต่งงาน งานประเพณีขึ้นบ้านใหม่และงานศพ และการเข้าร่วมกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ โดยมีแนวทางการสังเกตดังนี้

แนวทางการสังเกตการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

- จำนวนผู้สูงอายุชาย หญิง ที่เข้าร่วมกิจกรรม
- บทบาทของผู้สูงอายุชาย หญิง
- ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับคนในชุมชน
- ฯลฯ

แนวทางการสังเกตการเข้าร่วมกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ

- จำนวนผู้สูงอายุชาย หญิงที่เข้าร่วมกิจกรรม
- การแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ
- ขั้นตอนของการทำกิจกรรม
- การช่วยเหลือการทำงานภายในกลุ่ม
- การมีส่วนร่วมของสมาชิก/องค์กรชุมชน
- การแสดงความคิดเห็น
- ฯลฯ

เมื่อมีแนวทางการสังเกตแล้ว ผู้วิจัยจะซักถามบางประเด็นที่ไม่อาจเข้าใจได้จากการสังเกตโดยเฉพาะข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความหมายหรือสัญลักษณ์ การซักถามนี้ก็คือ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการนั่นเอง หลังจากนั้นจึงทำการจดบันทึกข้อมูลที่สำคัญไว้บางส่วนและจะบันทึกข้อมูลเพิ่มเติมหลังจากที่เสร็จสิ้นกิจกรรมแล้ว

4. แบบสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ เป็นเครื่องมือที่ผู้วิจัยใช้เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เหมือนกับการพูดคุยธรรมดาทั่วไป แต่มีจุดมุ่งหมายว่าต้องการข้อมูลเรื่องใด การสัมภาษณ์จะปล่อยให้บรรยากาศการสัมภาษณ์เป็นไปอย่างเรียบง่าย เป็นธรรมชาติ ไม่มีพิธีรีตอง ไม่เคร่งครัดเรื่องขั้นตอนและลำดับขั้นของการถาม ลักษณะการสัมภาษณ์จะมีการถามต่อเนื่องจากคำตอบของผู้ให้สัมภาษณ์เพื่อไม่ทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์มีความรู้สึกที่กำลังถูกซักถาม ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีการนี้กับบุคคลในกลุ่มผสม ผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้านและกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ ผู้วิจัยได้กำหนดแนวคำถามกว้าง ๆ ไว้ล่วงหน้าในประเด็น

- ความเป็นมาของกลุ่ม/องค์กรในชุมชน
- การให้ความช่วยเหลือสนับสนุนกลุ่มผู้สูงอายุ
- ฯลฯ

นอกจากนี้ยังสัมภาษณ์ผู้ร่วมกิจกรรมแต่ละกระบวนการที่กลุ่มดำเนินการ โดยมีแนวคำถามกว้าง ๆ ในประเด็น

- การทำกิจกรรมได้ทำอย่างไร
- ผลของการทำกิจกรรมเป็นอย่างไร
- การมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องเป็นอย่างไร
- ความพึงพอใจต่อการทำกิจกรรมเป็นอย่างไร
- ฯลฯ

5. คำถามสำหรับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นคำถามเตรียมไว้ล่วงหน้า โดยจัดลำดับประเด็นให้ยืดหยุ่นและสามารถเพิ่มหรือลดประเด็นสัมภาษณ์ได้ตามสถานการณ์ การสัมภาษณ์และเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นคำถามไว้เพื่อให้ได้ข้อมูล ดังนี้

- ความเป็นมาของชมรมผู้สูงอายุ
- กิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ
- การเข้าร่วมกิจกรรมของสมาชิกชมรมผู้สูงอายุ
- ความร่วมมือของกลุ่ม/องค์กรภายในและภายนอกชุมชน

- ผู้นำของชมรมผู้สูงอายุ

- ฯลฯ

เมื่อตั้งประเด็นไว้แล้ว ผู้วิจัยใช้คำถาม "อย่างไร" และ "ทำไม" เพื่อให้ได้ข้อมูลในลักษณะเจาะลึก คือ ทราบความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูลให้ลึกที่สุด จะช่วยให้สามารถนำไปวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ได้

6. คำถามสำหรับการศึกษาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นคำถามเพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้ช่วยกันระดมความคิด ดังนี้

- ชมรมผู้สูงอายุมีปัญหาในการดำเนินงานอย่างไร
- การประกอบอาชีพของคนในชุมชน
- ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน
- ฯลฯ

7. แบบบันทึกข้อมูลภาคสนาม เป็นเครื่องมือที่ผู้วิจัยใช้ในการบันทึกรายละเอียดจากการสังเกต การสัมภาษณ์ และการเข้าร่วมกิจกรรม ผู้วิจัยใช้สมุดบันทึกติดตัวไปทุกครั้ง และได้ทำการบันทึกข้อมูลต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทันทีหลังจากกิจกรรมจบลง

#### การตรวจสอบข้อมูล

ในด้านการตรวจสอบข้อมูลบริบทของชุมชน และข้อมูลบุคคล ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลโดยวิธีการสังเกตควบคู่ไปกับการซักถามหรือการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการทุกครั้ง การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า เป็นการตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งที่แตกต่างกันในด้านเวลา สถานที่ และบุคคล ในส่วนข้อมูลที่ได้จากหน่วยงาน ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความถูกต้อง ครบถ้วนของข้อมูลก่อน หลังจากนั้นได้ตรวจสอบข้อมูลกับเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ เพื่อยืนยันความถูกต้องของข้อมูลอีกครั้งหนึ่ง

การตรวจสอบข้อมูลในด้านการดำเนินการงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเกิดขึ้นในระหว่างการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในทุกขั้นตอน ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนมีการให้ข้อมูลได้อย่างเต็มที่ มีบรรยากาศเป็นกันเอง อิสระและเสมอภาค ข้อมูลที่ผิดพลาดไม่ตรงกับความเป็นจริงจะถูกสมาชิกภายในกลุ่มหักท้วง ถกเถียงยกอ้างหลักฐาน หาเหตุผลสนับสนุนเพื่อแก้ไขให้ตรงกับความเป็นจริงและมีความถูกต้องโดยทันที การตรวจสอบข้อมูลกันเองโดยคนในชุมชนในการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้จึงมีความถูกต้องตรงกับความเป็นจริง

การตรวจสอบข้อมูลในการสรุปบทเรียน เป็นการตรวจสอบข้อมูลโดยกระบวนการกลุ่มที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงความคิดเห็น ถกเถียง ทักท้วงข้อมูลที่ได้นำเสนอในช่วง

สุดท้ายว่าแต่ละคนได้ทำตามขั้นตอน ตามกิจกรรมที่ผ่านมาอย่างแท้จริงหรือไม่ ข้อมูลที่ผิดพลาดจะถูกสมาชิกหักล้างภายในกลุ่ม จึงเป็นการตรวจสอบข้อมูลโดยชุมชนเอง

ในภาพรวมแล้ว นอกจากตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้มาแต่ละขั้นตอนแล้ว ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลที่เก็บรวบรวมจากวิธีการต่าง ๆ และประเด็น โดยตั้งคำถามว่าข้อมูลนั้นอยู่ในเนื้อหาอะไร วัตถุประสงค์อะไร สามารถตอบคำถามการวิจัยได้มากน้อยเพียงใด ผู้วิจัยได้ตรวจสอบข้อมูลครบถ้วน แล้วจึงทำการวิเคราะห์เพื่อหาข้อสรุป

### การวิเคราะห์ข้อมูล

ในด้านการวิเคราะห์ข้อมูลนั้น ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลทุกครั้ง โดยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลไปตามลำดับ ดังนี้

การวิเคราะห์ข้อมูลในระหว่างการเก็บข้อมูลบริบทของชุมชน ปัญหาการดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุในอดีต ผู้วิจัยร่วมกับกลุ่มเป้าหมายได้วิเคราะห์ข้อมูลในระหว่างการเก็บข้อมูลทั่วไปของชุมชนและการทำ PRA เช่น ข้อมูลทางสังคม ข้อมูลการประกอบอาชีพของคนในชุมชน ข้อมูลความสัมพันธ์ทางสังคม และข้อมูลปัญหาและความต้องการของชมรมผู้สูงอายุ เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลแต่ละประเด็นโดยผ่านการตรวจสอบ กลั่นกรองข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมาย ข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์แล้วนำไปใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในกระบวนการทำงานกับชุมชนอย่างมีส่วนร่วมต่อไป

ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลในกระบวนการทำงานกับชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ผู้วิจัยร่วมกับกลุ่มเป้าหมายได้วิเคราะห์ร่วมกันในทุกขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหาของชมรมผู้สูงอายุว่าชมรมมีปัญหาอะไร และจัดลำดับความสำคัญของปัญหาร่วมกัน ข้อมูลที่ได้นำไปสู่การวางแผนการทำงานร่วมกัน ขั้นตอนการวางแผนการทำงาน ผู้วิจัยร่วมกับกลุ่มเป้าหมายได้วิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันเพื่อวางแผนการทำกิจกรรมของชมรมว่าจะดำเนินกิจกรรมอะไร ทำเมื่อไร ใครเป็นผู้รับผิดชอบ ข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนนี้นำไปใช้ในการดำเนินงานตามแผนที่ได้วางไว้ ในขั้นตอนการดำเนินงานตามแผน ผู้วิจัยร่วมกับกลุ่มเป้าหมายดำเนินกิจกรรมตามที่ได้วางแผนไว้ตามลำดับ โดยให้กลุ่มเป้าหมาย เจ้าหน้าที่ของรัฐ และผู้วิจัย เข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมเพื่อให้ได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง วิเคราะห์ข้อมูลในการทำกิจกรรมร่วมกันในแต่ละครั้งเพื่อเป็นประสบการณ์ในการนำไปใช้ในกิจกรรมอื่นต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสรุปบทเรียน หลังจากที่ได้มีการทำกิจกรรมร่วมกันแล้ว ผู้วิจัยได้ร่วมกับกลุ่มเป้าหมายวิเคราะห์ข้อมูลจากการพัฒนาชมรมผู้สูงอายุโดยกระบวนการกลุ่มเพื่อให้กลุ่มเป้าหมายทราบว่า ผลที่ได้จากการทำกิจกรรมเป็นที่พึงพอใจของกลุ่มหรือไม่

เพราะอะไร สอดคล้องกับความต้องการเพียงใด ถ้าจะดำเนินการต่อไปจะต้องแก้ไข ปรับปรุงอะไร และ กลุ่มได้เรียนรู้อะไรจากการพัฒนาชมรมผู้สูงอายุ ผลที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสรุปบทเรียนจะเป็นประสบการณ์ที่จะนำไปสู่การพัฒนาชมรมผู้สูงอายุต่อไปในอนาคต

ในภาพรวมแล้ว ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลที่ผ่านการตรวจสอบแล้วในแต่ละขั้นตอนมาจัดหมวดหมู่โดยการแยกข้อมูลตามวัตถุประสงค์และเนื้อหา วิเคราะห์เชื่อมโยงตามกรอบแนวคิดที่กำหนดประกอบกับแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องแล้วนำเสนอโดยการบรรยาย